

Kolapsoa baletor...

...literatur sisteman?

Estitxu Eizagirreri lapurtu dizkiot izenburua eta artikulua honen mamia, hark iazko urrian Garialea blogean bertsolaritzari buruz idatzia literaturarako ere argigarria izan daitekeelakoan. Itamar Even Zohar pentsalari israeldarraren «Polisistemen Teoria»n oinarrituta, bertsolaritzaren polisistema aztertu zuen Estitxuk, eragile anitzek elkarrengan duten eragina aztertuz eta hipotesiak eginez. Berez, literatur sistemak aztertzen ditu Itamar Even Zoharrek, baina Estitxu Eizagirreren baimenarekin, hark teoria laburtzeko eta, batez ere, euskaratzeko hartutako lana aprobetxatuz, ekar dezagun eskema euskal literaturara:

Polisistemen Teoriak kultur fenomenoak sistema gisa ulertzen ditu, eta sistemotan hainbat faktore leudeke elkarreraginean: ekoizlea, kontsumitzailea, eta hauen artean dauden erakundea, merkatua, erreperitorioa eta produktua. Hala, nobela bat baloratzeko, adibidez, sistema osoari begiratzen dio, ez estiloari edo gaiari edo egiturari bakarrik. Teoriaren beste oinarri bat da edozein kultur sisteman beti daudela geruza desberdinak, gizartean bezala. Erdiguneko edo muineko geruza da kanonizatua, zilegitasuna duena, erakundeek mantentzen dutena... eta periferiako geruzak, berriz, muinekoarekin etengabeko konpentzian daude.

Polisistemen Teoriaren arabera, erakunde nagusiek (Idazleen Elkarte, CEDRO, argitaletxe, banatzaile eta azoka nagusiak; hedabide ofizialak; eskola ofizialak...) ia eskusiboki guneari begirako estrategia garatzen dute, eta —zuzenean edo zeharka— hainbat ekimenen zilegitasunik eza sustatzen. Periferiako ekimenak (Ahotsenea; Literaturia; Litera-

tura Eskola; zirkuitu, azoka eta hedabide alternatiboak...) «batzuen mesedetan» izango balira bezala, eta muineko ekimenak (Euskadi Sariak; Durangoko Azoka; Narratiba Saria; Elkar argitaletxea; horietatik sorturiko bekak eta diru-laguntzak...), aldiz, «literaturaren onerako». Gainera, erdigunean sartzen ez diren idazleak «frustratutzat» hartu ohi dira, inbidiak jota omen daude, eta ikuspegi horretatik ulergaitza da sisteman lekurik ez omen duen jende horrek idazten jarraitzea bera ere. Zergatik jarraitzen dute idazten?

Oinarrizko eskema. Literatura aztertzeko faktoreak

Polisistemen Teoriak ardatz duen eskema horrela ekar dezakegu literaturara:

	Erakundeak (Idazleen Elkartea, Sariak, Bekak, argitaletxeak, literatur-eskolak, hedabideak, azokak)	
Idazlea	Errepertorioa = idazkera, idaz moldea	Irakurlea
	Merkatua (argitaletxeak, banatzaileak, dendak)	
	Literatura	

Eta galde diezaiozun geure buruari: zerk egiten du idazle bat sonatu? Zer idazkera edo korronte desberdin egon dira garai bakoitzean? Nola joan dira garatuz idazkerak eta joe-rak? Nola funtzionatu izan du garai bakoitzeko «merkatuak»? Nola eragiten dute sariketek, hedabideek... literaturan? Zer da idazle izatea, zer funtzio betetzen du literaturak? Gizartearen barruan zer leku bete izan du eta egun zer leku du? Zein eremu irabazi eta zeintzuk galdu ditu?

Erakundeak, ikuspegi tradizionala ireki beharra

Kulturaren kontrolean eragiten duten faktore multzoa. Erakundeak zaintzen ditu arauak eta ekoizle eta eragileak saritu eta zigortzen ditu. Komunitateak zer eredu eta produktu gordeko dituen determinatzen du. Alegia, errepertorio kanonizatu bat zaintzen du belaunaldiz belaunaldi transmititzeko.

Erakundearen kide bistakoenak: administrazioko partaideak, hezkuntzako erreperitorioaren arduradunak, hedabideak...

Erakundearen barruan borrokak izaten dira berau dominatzeko, eta garai bakoitzean talde batek edo besteak du erakundearen erdigunea, muina, eta beraz, berau da geruza ofiziala. Hartzen den edozein erabaki, edozein mailatakoa, erakundearen atal jakinek egindako legitimazioak eta mugek baldintzatua egongo da.

Erakundeak (administrazioak, argitaletxe nagusiek...) antolatzen dituen sariketetan nagusitzen den eredu (idaz moldea) eta produktuak (liburuak) dira komunitateak gordetzen dituenak. Sariketetan osatzen den kanon hau transmititzen du erakundeak: diru-laguntzak emanez, liburuetan publiko eginez, beste hizkuntzetara itzuliz, hedabideetan jarraipen handia ziurtatuz, garaiko idazle onena definituz... Merkatuko eskaria ere oihartzun horrek baldintzatzen du. Halakoetan egiten dira idazleak pertsonaia publiko, eta gizarteak zilegitasuna ematen die egunkarietako iritzigile, pentsalari... izateko. Alegia, erdiguneari begira sortutako ekimenek bere horretan funtzionatzen dutela, erdiguneari begira lan eginez. Eta periferiako geruzetan lan egingo bada, periferiako geruzen logikarekin egin behar dela: bestelako sariketa, azoka, literatur saio, banaketa-sare eta hedabideak sortuz.

Erreperitorioa

Idazkera

Erreperitorioa arau multzo bat da, sortzaile eta kontsumitzaileak partekatzen dutena. Arau hauen barruan egiten du lan sortzaileak, eta arau hauen laguntzaz ulertzen du kontsumitzaileak. Arau hauetako asko denbora eta leku jakin bati lotuak daude, ez dira berezkoak.

Erreperitorio kanonizatuak: testu/idazle onak zein dira?

Kanonizatuak dira, arau eta artelanak (beraz, ereduak eta testuak), zeinak kulturaren gune nagusietan legitimitzat hartzen diren eta zeinaren ale honenak komunitateak gordetzen dituen herentzia historiko gisa geroratzeko.

Kanonizatu gabeak dira, berriz, arau eta artelanak, zeinak kultur gune nagusiak zilegitasunik gabekotzat dituen. Komunitateak ahanzten dituenak (non eta ez den testu eta arau hauen estatusa aldatzen).

Beraz, kanonikotasuna ez da testuek edo arauak berez dutena: ez da «testu ona»ren eufemismoa, «testu txarra»ren ondoan. Garai bakoitzean ezaugarri batzuk status bati edo besteari lotzeak ez du esan nahi ezaugarri horiek «berez» status batekoak direnik.

Testuak eta erreperitorioak literaturaren manifestazio partzialak dira, eta hauen portaera ezin da testuaren egiturarekin bakarrik azaldu. Polisistema osoa aintzat hartuta bakarrik azaldu daitezke. Testuek, banaka hartuta, kanonizazioan parte hartu baino, kanonizazio prozesuen ondorio direla esan daiteke.

Baita ere bistakoa da, sortzaileek borroka egiten dutela euren testuak onartuak izan daitezen. Baina sortzaileei benetan interesatzen zaiena da euren testuak onartu daitezela jarraitu beharreko ereduaren ikur, goi maila gisa. Sortzailearentzat frustrazio handia litzateke euren testuak onartu, baina euren eredia ulertuko ez balitz. Horrek erakutsiko luke komunitatearen barruan eragiteko ahalmenik ez izatea, efektibitatearik eza.

Eta hori, gertatu, gertatzen da, ez baitatoz bat merkatuan eta sistemaren barruan eredu batzuek duten indarra; eta gizarteak kanpotik duen pertzepzioa ere oso okerra da (galdetu kalean: «nork idatzi ditu liburu gehiago, Koldo Izagirrek ala Kirmen Uribek?»).

Geruza aniztasuna ala hil

Sistema kulturelek beharrezkoa dute oreka, sistema ez kolapsatzeko edo ez desagertzeko. Oreka hau geruzen kontraktasunetik lortzen da. Azpikultura indartsu baten estimulurik gabe, edozein jarduera kanonizatu fosildu egiten da, pixkanaka. Fosiltze horren lehen pausoak erreperitorioak ixtea eta gero eta estereotipatuagoak izatea da.

Literaturan nahiago izan da tentsioei kasu handirik ez egitea, beste aldera begiratzea, ustez, literaturaren kaltetan li-

tzatekeelakoan. Baina geruzen arteko tentsio hau positiboki ulertzeak «bake politikoki politak» bezainbeste on ekar lezake: tentsio horrek garatzen baititu idaz moldeak, eta sistema etengabe odolberritzen baitu, iraunaraziz.

Jakina idazle bat hainbat geruzatan jardun daitekeela. Eta euskal literaturan elkarrengandik oso gertu daude geruza denak, euskararen eremu txikian mugitzen baitira.

Proliferazioaren legea. 1975ean formulatu zuen Even Zoharrek proliferazioaren legea, eta zera esan nahi du: bere beharrak asetzeko, sistema bat aukera alternatibo gero eta handiagoen jabe egiten dela. Izan ere, erdiguneko geruzari begira bakarrik lan egiteak duen arrisku handiena, kolapsoa da: merkatuak eta erakundeak geruza kanonizatuari bakarrik begiratzen badiote, beste geruzek merkatu eta erakunde horretatik kanpo ikusiko dute euren burua, eta horrela jokatuko dute. Eta etorkizunean periferiako geruzaren batek lortzen badu erdigunea izatea, sistema osoa hankaz gora jarriko du. Aldiz, merkatuak eta erakundeak geruza desberdina legimitozat onartzen baditu, sistema osoaren barruan dauden aldaketak errazago kontrolatuko ditu. Periferiako geruzek ez baitute sistema arriskuan jartzen: idazle batzuen eta besteen posizioa da geruzen arteko tentsioarekin aldatzen dena (erdigunera edo periferiara igaroz).

Proiektu berriak sortzea. Garrantzitsua da ulertzea nola sortzen diren gaur egun entitate berriak. Proiektu hauek baliatzen dira «pitokeria» hutsetik ez sortu izana. Ez dira lau zororen zorakeria, edo haserrea, edo errebeldia ariketa, edo kapritxo edo izorratzeko gogoia. Proiektu berrietan inplikaturako pertsonak beste talde batzuekiko berdintasuna lortu nahi bazuten —eta beste talde horiek jada entitate soziopolitikotan antolatuta zeudelako baldintza hobekia lortu zituztela kontuan hartuta—, ekimenera behartuta zeuden konpetentzia medio. Ikuspegi komertzialetik, talde hauen irabaziak dudak jar daitezke. Baina talde barruko konpetentziaren ikuspegi-

tik, betiko erreperitorioari jarraitzea edo bide berriak irekitzea aukeraketa bat da: etengabe hankapean jarraitu, edo klub berri baten kide izan, pribilegio berri batzuekin.

Egungo erreperitorioak aldaketarik gabe iraunaraztearen aldekoek, aldaketa hau bazternahasletzat daukate. Euren ikuspegitik, egungo erreperitorioa desagertzeak «literatura serioa, benetakoa» desagertzea lekarke. Erresumin eta bazterketa sortzen da, beti dagoelako talde bat ekintza hauen ondorioekin ados egongo ez dena. Ados ez daudenek erresistentzia pasiboa egiten badute, estankamendua sortzen du. Baina oposizio aktiboa egiten badute, dinamika bat sortzen du, erreperitorioen arteko disputa. Honek dinamismoa ematen du, aukera berriak sortuko dituena.

Anginekin gertatzen dena: antibiotikoekin baretu edo ebakuntza baten bidez desagerrarazi ditzakezu, edo, bestela, zeure buruari galdetu zeren sintoma diren eta zergatik erabaki duten puztea eta zuri alamina ematea. Azkenean ohar-tuko zara anginak ez zirela zu izorratzeko jaiio. Alderantziz, arazo potoloago baten berri eman nahi dizutela, eta horretarako ez dutela zu izorratu beste biderik, izorratzen ez bazaituzte ez diezulako kasu zipitzik egiten.

Iturria: www.argia.com/blokak/garialea/blog_listado.php?blog_id=2&kat_id=94